

ХАРКОВСКИЯТ МИТРОПОЛИТ НИКОДИМ КАТО АВТОР НА СЛУЖБИ (ПРИНОС КЪМ ИСТОРИЯТА НА СЪВРЕМЕННОТО ЦЪРКОВНОСЛАВЯНСКО ТВОРЧЕСТВО)

Александър Наумов (Краков–Венеция)

Животът на съвременните православни църкви е много динамичен. Един от изразите на тази динамичност е канонизационната активност на поместните църкви, която по необходимост води до нови творчески изяви в областта на иконописанието и химнографията. Сред славянските православни църкви с особена химнографска активност се отличава Московската патриаршия, където през XX в. бяха създадени над 100 нови служби и множество акатисти и молитви. Голяма част от службите са публикувани в новите издания на богослужебните минеи¹ и в тях рядко се посочват създателите на творбите, но почти винаги, преди те да бъдат официално приети от синодалните комисии, са предмет на анализ и редакционни изменения.

Особен случай в новото руско, и по-общо източнославянско химнографско творчество, представлява Никодим Руснак, харковски и богодуховски митрополит². Той обнародва авторски том с църковни песнопения и молитви³, в който помества седем служби (посочвам ги в хроноло-

¹ Вж. Минея 1978–1988; Минея 1997; Минея 2005; Минея 2006.

² Владиката Никодим (Николай Степанович Руснак) е роден през 1921 г. Като архимандрит завежда Руската духовна мисия в Йерусалим; от 1961 г. е костромски и галички епископ; от 1964 – епископ и от 1968 г. аржентински и южноамерикански архиепископ, екзарх на Московската патриаршия за Централна и Южна Америка; от 1970 г. е харковски и богодуховски архиепископ; от 1983 г. – архиепископ, а от 1985 г. лвовски и тернополски митрополит (от 1988 г. – дрогобички) и архимандрит на Почаевската лавра; от 1989 г. е харковски и богодуховски митрополит. Постоянен член на Св. Синод на Украинската православна църква (УПЦ) на Московския патриархат (от 1992 г.) и председател на синодалните комисии за богослужебните текстове при Московската патриаршия (от 1991 г.) и за канонизациите на УПЦ (от 1994 г.). Вж. за него: <http://pravoslavie.kharkov.ua/index.php?do=cat&category=nikodim> и <http://patriarchia.ru/db/text/70936.html>.

³ Сборник 1996; Сборник 1999 (използвам това второ разширено издание). В сборника се намират творби предимно на черковнославянски език (напечатани с модерен руски шрифт), но някои са на украински и на руски, а в края (Сборник 1999: 448–648) е възпроизведен преводът на испански на Служебника (трите литургии): Liturgicon 1970, направен под редакцията на архиепископ Никодим.

гичния ред на създаването им, въвеждайки и съкращенията, които по-нататък използвам):

- [СМ] *Служба святителю Мелетию, архиепископу Харьковскому и Ахтырскому* (Сборник 1999: 195–211), написана през 1978 г.⁴; състои се от малка и велика вечерня с литийни и стиховни стихире; канонът е за 7-и глас, песните имат по три тропара + богородичен (3 тр. + бог.);

- [СС] *Служба преподобному и богоносному отцу нашему Силуану, подвижнику и старицу Русского Пантелеимонова монастыря на Святой Горе Афон* (Сборник 1999: 339–352), от 1978–1979 г.⁵; без малка вечерня, без литийни стихире, канонът е за 5-и глас (4 тр. + бог.);

- [СПВ] *Служба преподобному и богоносному отцу нашему Паисию, игумену святыя Нямецкия обители и всея России чудотворцу* (Сборник 1999: 375–387), от 1988 г.⁶; една вечерня без лития, канонът е за 8-и глас (3 тр. + бог.), с акростих, обхващащ и кондака и икоса: *Красуися святая Руси в подвизах святых своих*; канонът изглежда е заел (както и някои други песнопения) от по-старата химнографска традиция, прославяща преп. Паисий (Величковски);

- [СА] *Служба святому мученику Александру Римскому* (Сборник 1999: 180–192), създадена през 1989 г.⁷; една вечерня, канонът е за 4-и глас (3 тр. + бог.);

- [СНм] *Служба священномучеником Онуфрию, Александру, Иннокентию и Константину, со новомученики Земли Слободския* (Сборник 1999: 249–267), от 1993 г.⁸; всъщност това са две служби, съединени в ед-

⁴ Прославянето на св. Мелетий (Леонтович 1784–1840) е извършено през 1978 г. Празнува се на 12 и на 29 (28) февруари. Освен службата владиката Никодим същевременно е съставил Акатист (Сборник 1999: 212–225) и Житие (Сборник 1999: 226–247) на светеца.

⁵ Службата за прочутия руски атонит е създадена от архиеп. Никодим след посещението му на Света гора през същата година (Сборник 1999: 339, вж. и <http://silouan.narod.ru/sluzhba2.htm>). Акатистът в чест на стареца Силуан (1866–1938) е написан от него през 1979 г. (Сборник 1999: 353–368, вж. и http://silouan.narod.ru/texts/acath_ru1.htm). Официално преп. Силуан бе прославен от Цариградската патриаршия през 1987 г., а в Месецослова на Руската църква се появява чак през 1992 г. Под влиянието на писанията на стареца и на блж. Августин митр. Никодим е съставил и *Молитвенное славословие в похвалу Милосердию Божию* (Сборник 1999: 439–447). Други богослужебни текстове вж. на: <http://silouan.narod.ru/bogosl1.htm>.

⁶ Това е официалната синодална служба, написана за самата канонизация, която се изгражда върху по-старата ръкописна традиция на местното прославяне на светеца. Към самата служба има авторско *Предисловие* (Сборник 1999: 369–373), а след нея – дълга молитва (Сборник 1999: 387–389).

⁷ След текста на службата има кратка молитва към светеца (Сборник 1999: 193). В бележката към последованието се говори, че то е съставено „по поручению Священного Синода Русской Православной Церкви, согласно прошения православных христиан из Италии, приходской храм которых посвящен в честь св.мч. Александра“. Не ми е известно кой енорийски храм в Италия се има предвид. Голяма част от мощите пази старокалендарният владика Силвано (Ливи) в манастира в Сан Феличе, Пистойя. Прославата на римския мъченик се пада на 13 май и на 25 февруари.

⁸ Службата е придружена от *Акатист*, посветен на новомъчениците от Слободския край (Сборник 1999: 268–282), и житията на св. Онуфрий (Гагалюк), св. Александър (Петров-

но последование за 19 май: *Служба священномученику Онуфрию и иная служба священномучеником Александру и Константину со новомучениками, пострадавшими в дни репрессий 1920–1950 гг.*; на „Господи, воззвах“ 3 стихир за Онуфрий и 3 за другите мъченици, два тропара, два канона – за Онуфрий за 8-и глас (3 тр. + бог.), само песен трета 1 тр. + бог.), ннъ за 4-и глас (3 тр. + бог.), хвалитните стихир – три за Онуфрий, слава – обща;

- [СПМ] *Служба святителю Петру (Могиле), митрополиту Киевскому* (Сборник 1999: 321–336), от 1996 г.⁹; състои се от малка и велика вечерня, утринният канон е за 7-и глас (4 тр. + бог.);

- [СО] *Служба в честь предивнаго обновления нерукотворного Образа Господа нашего Иисуса Христа в Свято-Борисо-Глебском женском монастыре Харьковской области, свершившегося 7/20 июля 1997 г.* (Сборник 1999: 59–73), създадена през 1997–1998 г.¹⁰; препоръчва се малката вечерня да се вземе от 16 август; на „Господи, воззвах“ има 7 стихир и богородичен, канонът е за 5-и глас (4 тр. + бог.).

Освен това през 1985 г. митрополит Никодим е допълнил съществуващата *Служба за мъченик Партений* [СП], добавяйки седалните след 1-о и 2-о стихословие и канона за 4-и глас с акростих: *Парфению пречудному венец нашей любви...*¹¹.

От тринайсетте акатиста, поместени в сборника, пет придружават службите, а осем са самостоятелни¹². *Покаянният канон*, замислен още в

ский), св. Константин (Дьяков) и кратките сведения за 28 жертви на режима в този край (Сборник 1999: 283–301). Понятието „Слободская земля“ обхваща сумската и харковската област на Украйна. Към същата група нови светци спада и св. Никодим (Кротков), архиепископ костромски и галички, умрял в затвора през 1938 г., на когото митр. Никодим като бивш епископ костромски, посвещава *Акатист* с молитва и *Житие* (Сборник 1999: 303–319).

⁹ Тази творба митр. Никодим определя като „священная дань великому Иерарху, Просветителю и Защитнику Святого Православия, богомудрому песнословцу в день его 400-летия со дня рождения“. Службата завършва с молитва (Сборник 1999: 336–337).

¹⁰ Службата е придружена с *Предисловие* (Сборник 1999: 55–57), *Акафист Всемиловитовому Спасу, пречудному обновлению Его нерукотворного Образа* (Сборник 1999: 74–87) и документиращата чудото *История* (Сборник 1999: 88–91). Иконата се чества на 7 юли.

¹¹ *Служба святому мученику Парфению* (Сборник 1999: 149–162). Към службата са прибавени акатистът и житието (Сборник 1999: 163–179). Мощите на мчк. Партений от 1784 г. се намират в г. Жовква (г. Нестеров), подарени от император Иосиф II в замяна на мощите на вмчк. Йоан Нови Сучавски, които са се намирали в Жовква от 1691 до 1783 г., когато по царска наредба са били върнати в Сучава. Във Виена мощите на Партений са пристигнали през 1665 г. като дар на император Леополд I от страна на папа Александър VII.

¹² *Акафист Рождеству Христову; Акафист Пресвятей Владычице нашей Богородице, заступнице и преблагой попечительнице о Церкви Христовой; Акафист Пресвятей Владычице нашей Богородице, явления ради чудных Ея иконы „Озерянский“; Акафист Пресвятей Владычице нашей Богородице, явления ради чудотворных Ея иконы „Теребовлянский“; Акафист священномученику Никодиму, архиепископу костромскому и галичскому; Акафист преподобному и богоносному отцу нашему Пимену Великому; Акафист святому праведному Филарету Милостивому; Акафист иерею Божию, праведному отцу нашему Иоанну Кронштадтскому*. В икосите най-често намираме по 8, рядко по 6 хайретизми. Двата акатиста, посветени на Исус Христос, вместо „Радуйся“ имат анафората „Слава Тебе“.

Йерусалим до 1961 г., но съставен през 1978 г., е обнародван в две езикови версии – църковнославянска и украинска. В сборника са включени и някои молитви, освен тези, завършващи службите и акатистите.

В химнографските творби на митрополит Никодим, създадени по традиционен начин на богат и с редки изключения правилен църковнославянски език¹³, намираме редица идеи, които отразяват и съвременните проблеми на християнския, а особено на православния свят.

Най-възрастният украински йерарх се тревожи преди всичко от политическата обстановка общо в света и в постсъветските държави специално, говорейки за:

духовная трагедия наших дней, когда темные силы любыми способами и средствами, такими как умножение разных языческих псевдоименуемых церквей, политическими и национальными рознями устремились столкнуть наш боголюбивый народ на братскую нетерпимость, а то и на резню [...] Сегодня, противодействуя Святому Духу, злые силы стремятся повергнуть христиан всего мира, особенно православных, в братскую бойню¹⁴.

Този вопъл за мир и братолюбие намираме почти във всичките химнографски творби на харковския владика, който призовава светците „в дни страшного обуревания Святой Единой, Соборной и Апостольской Церкви Православных“ да молят Господ „весь мир в братолюбии утвердити, междоусобия и братского кровопролития избавити“¹⁵. Идеята за обсаждане на светата Рус от външните *сили на ада* и за ръководените от тях процеси на вътрешната деградация е многократно застъпена в творбите на високопреосвещения автор. В лицето на св. Петър Могила например той вижда образец на такъв църковен деец, който защитава общите догми на Православието, местната църква и нейното паството и проповядва Боголюбие, братолюбие и съжителството на разни етнически групи, обединени чрез вярата:

Радуйся, священная главо, Петре Преблаженнейший, Киевския Руси Богом избранный печальниче, в дни страшныя и ужасныя народа ея, судеб Церкви Православныя крестоносителем избравшего тя. Юже, Христу тезоименитую, зрел еси: мечем нечестивых посекаемую, иноверными всячески духовно истребляемую, помощи же ни единыя, нигдеже¹⁶.

Основната опозиция между благочестието и злочестието/нечестието се изразява в десетки литературни определения; тези, които искат да опустошат Православната църква, са „демонския сили“, „лжеучители“, „лжеобольстители“, „губители душ человеческих“, „нечестивии“, „блудо-

¹³ Срещат се лексикални и морфологични русизми, няколко пъти еловото причастие не е придружено със спомагателния глагол, намират се и други грешки, отстранявани при преизданията. Богослужебните указания, предисловията и житията са изцяло на руски. Тук запазваме без промяна езиковата форма на цитираните текстове.

¹⁴ Сборник 1999: 6.

¹⁵ Молитва [СПМ].

¹⁶ 1-а стихира на „стиховне“ [СПМ].

веры“, а техните възгледи и действия – „зломыслие“, „ложная учения“, „тьма лжеверия“, „хитросплетения, яко плевелы на ниве Христовой“, „козни диавола“, „пагубная лесть“ и др. Митрополит Петър, с молитвената помощ на преподобните от киевските пещери, с подкрепата на съратници като преп. Иов Почаевски (тропар), чрез богословската, издателската и просветителската си дейност е успял да противостои на страшните изкушения:

Якоже маслину изрядно плодовитую, Светодавец Христос яви тя учителя народу нашему, и чашу премудрости в уста твою вложи, просветителю и Святаго Православия поборниче Петре, от неяже питье разума духовного источающего; имже, бояре и вельмози, иноцы и Боголюбивые люди напояхуся, и все народы, златоглавый Киев посещающий, чудодейственно, миром глав мироточащих исцеляющесе, едиными усты и единым сердцем Бога прославяху, союзом любви Христовой связуемы, порфирию братолюбия украшахуся¹⁷.

Съвременното положение не е много различно от онова отпреди четири столетия и Петър става покровител на усилията „во еже просветити и утвердити в вере православные народы наша“ (светилен), спасявайки ги „от пленения и порабощения духовнаго“ (2-а стихира на „Господи, воззвах“) „от потопления духовнаго“ (кондак) и от „безсловесия“. Специални усилия е положил за младите, основавайки училища – „кладязи словесных знаний“ (седален след 3-а песен), и с „богословия сладость“, която е влагал в сърцата им (3-и тропар, 6-а песен на канона). С богословските писания и с грижата си за Православието той продължава делото на светите славянски просветители Методий и Кирил (икос) и на самия апостол Павел (слава на „стиховне“) и се уподобява до Йоан Дамаскин и Роман Песнописец (3-а стихира на „Господи, воззвах“). Затова към него се обръщаме с молитва да бъде наш застъпник пред Господа:

да укрепит нас [...] в единомыслии веры и непоколебимом стоянии, даже до смерти, во всеусердном послушании Его Святой Церкви. Юже многостраждующую, да соблюдет незыблемо от неверия, суеверия, ересей и расколов, обуреваемую ныне всеми силами ада, воеже истребити ю¹⁸.

Още по-конкретно духовният сблъсък – вътрешен и външен, е представен в *СПВ*. Официалното прославление на Паисий е било свързано с тържествата по повод хилядолетието на руското християнство, затова на няколко пъти се призовава св. Владимир и се говори за непрекъсната традиция на руската духовност през цялото хилядолетие. Преп. Паисий заема много важно място като свързващото звено между руската и южно-православната (атонска, българска, сръбска, молдавска, буковинска)¹⁹ ду-

¹⁷ 3-а стихира на „хвалитех“ [*СПМ*].

¹⁸ Молитва [*СПМ*].

¹⁹ „... яко птица птенцов своих, иноков Руси, Буковины, Унговлахий, Сербии и Болгарии, теплотою Духа Святаго в святое братство возгревал еси...“ (2-и тропар, 5-а песен на канона, *СПВ*). Вж. и „пустыннлюбцы народов православных“ (1-а стихира на „стиховне“, *СПВ*).

ховна традиция, като извор на новата (велико)руска духовност, представена от Глинската и Оптината обители, като символ на **добротолубие** и на новоисихастското движение, а също така на антилатинската съпротива:

Земнаго Ангела и святым Церкви Небесныя сожителя, Паисия боголюбиваго, сошедшего, похвалим, вернии, егоже Десница Божия воздвиже в народе нашем, егда латиняны в пределах десныя страны Приднепровия злочестивую унию насаждаху: веси и грады, людие и обители православнии опустошаху, да вострубит трубою добротолубия в землех Буковинстей и Молдавстей, и соберет рассеянии пустыннолюбцы – народов христианских и сице оплот православного братства в обителях многих учредит²⁰.

Бягайки от преследванията от страна на „латиняны и бусурманы“ (1 тропар, 5-а песен на канона), Паисий защитава Православието чрез богословската наука, библейските и патристични преводи и проучвания:

Мироблагоуханная любя учения и в священных Писаниях упражняся, злолукавых и безчестных латинских лжеучений уклонился еси, блаженне, темже в вере православной братию твою укрепив, и яко воин непобедимый, к Свету Невечернему притекл еси²¹.

Близък до Паисий е другият светогорец – преп. Силуан, който според *СС* е „севера благодатное сияние, в вертограде Афонстем Святыя Руси светлое отражение“ (слава на „Господи, воззвах“). Силуан е представен като „ангел молитвы слезныя, Богу приносимыя о всей вселенной“ (пак там). Целият свят – „мир, злом обуреваемый“ (седален след полиелей), е обект на духовната грижа на атонския старец, който се е молил „мертвым, живым и грядущим умилования прося“ (2-а стихира на „хвалитех“). Тази всеобхватна обич сменя доминиращата в предишните две служби опозиция между Изтока и Запада. В молитвата към светеца²² той става застъпник за всичките народи на земята:

Народам земли всей испроси благоденственное и мирное житие, дух смиреннотолубия и братотолубия, добронравия и спасения, дух страха Божия.

От същото се нуждае и Руската страна, която чрез молитвите на Силуан да пребъдва „святейшим домом Препоблагословенныя Богородицы до скончания века“ (също).

На Силуановия цикъл по дух отговаря и *СА*. Неговият силен култ в Италия, символиката на неговото мъченическо шествие от Рим към Византия през Балканите и смъртта му в Тракия, проповядването на още единната християнска вяра, правят от Александър Римски символ на единството на Църквата, обединяващ Запада и Изтока, символ на братотолубието и екуменизма в навечерието на 2000-та годишнина на християнството:

Яко жених церковный, за Христа Сына Божия узами связан, от Рима до Византии мучители влекомый, грады и веси на пир веры Христовой при-

²⁰ Икос [*СПВ*].

²¹ Седален след 2-о стихословие [*СПВ*].

²² Сборник 1999: 366–368.

зывает еси, мучениче Александре непобедимый, сице бо чад Церкви Вселенския, в единстве веры ослабленных, силою любви Христовы связуеши, да всепрощением друг Друга обнимем, Церковь Святую, в язвах нестроений кровоточащую, в тихое и безмятежное благосостояние приведем, и ко двухтысячелетию торжества Ея, братолюбие освятим, и сице Богу споспешествующу мира основание благочестно утвердим²³.

Подобни нотки звучат и в *СП*, където се подчертават обратният, спрямо този на св. Александър, път на св. Партений – от Изток към Рим, и мъченичеството му там, а накрая присъствието на мощите му „в земли словенстей“ (2-и тропар, 8-а песен на канона), които я свързват с основите на Църквата „во утверждение любви нашея ко Господу“ (3-и тропар, 9-а песен на канона). Останалите служби са посветени вече изцяло на руска проблематика.

В *СМ* владиката Мелетий е представен традиционно като прекрасен пастир, администратор и педагог, борец с раскола и велик подвижник²⁴, а има и интересен мотив за неговото появяване в Харков през времето на Втората световна война с предсказанието за скорошното освобождаване на града от фашистката окупация (2-а стихира на „хвалитех“).

Култът към новомъчениците е станал един от показателите за демократизацията на Русия. В *СНМ* е представена жестоката борба, която съветската власт е водела срещу религията, а особено срещу Православието. Тук срещаме богат избор от определения на режима: „юдолю лукавства и соблазнов“, „зловоние богоборцев“, „безбожническая дерзость“, „силы адовы“ и др. За преследванията се говори, че „злочестивые богоборцы“ са искали да осквернят с безверието „боголюбивый народ наш, аки скот на заколение гонимый“ (седален след 3-а песен; 1-и тропар, 8-а песен на канона) и „Русь Святую в сатанинское сборище претворити“ (икос). Подчертавайки, че слободските мъченици са „исповедники лозы славянския“ (слава на „хвалитех“; вж. и 2-и тропар, 1-а песен на канона), за мъчителите се определя зоната на чуждото – неславянско, нехристиянско, неправославно.

Докато проблемът със „вся спира богоборцев“ (тропар на св. Онуфрий) изглежда решен, пред Московската патриаршия и пред автономната УПЦ продължава да стои един друг важен проблем – вътрешните нестроения, разцепването на източното християнство, ересите, расколът. Светиите се призовават да възвърнат единомислието и благоденствието – първо на местните църкви, след това на вселенската Църква.

²³ Четвърта стихира на „Господи, воззвах“ [*СА*]. Вж. и славата на „Господи, воззвах“; седалния след 3-а песен; канона (2-и тропар, 4-а песен; 3-и тропар, 8-а песен); 2-а стихира и славата на „хвалитех“; молитвата.

²⁴ Например: „Ангела Церкви нашея, хранителя неусыпна и столпа непоколебима, благочестия поборника и нечестия искоренителя, деянием и зрением дивно просиявшего, и светом веры тварь просветившаго, приидите ... увенчаем ... (3-а стихира на „хвалитех“, *СМ*).

Като знак на Божието благоволение към **православния народ** на Слободския край, макар и „силами зла борим“ и „в подвиге веры изнемогающ“ (4-а стихира на „Господи, воззвах“), се възприема новото чудо на „обновление Образа“. Това чудо уподобява Харковската земя на Синай, а обновената икона – на Убруса на Авгар, на вторите скрижали на Мойсей, на Таворската светлина, но същевременно в службата се предупреждава за възможно наказание като онова на Датан и Авирон:

Якоже скрижали Завета Моисеови, Лик Божественного обновления дадеся нам, да познаем волю Божию и устрасимся, во еже не погрешити пред Богом, якоже Дафан и Авирон у горы Синайской, богоотступнической гордыней развратившихся, их же преисподняя огнем поглоти, да и мы, в соблазнах зловерия не совратимся, единство Церкви Христовой разоряющих, но в союзе Евангельской любви святое Православие утвердим и возвеличим²⁵.

ЛИТЕРАТУРА

- Минея 1978–1988: Минея. Т. 1–24. Москва, 1978–1988.
 Минея 1997: Минея. Т. 1–12. Приложения. Москва, 1997
 Минея 2005: Минея дополнительная. Вып. 1. Москва, 2005
 Минея 2006: Минея дополнительная. Москва, 2006.
 Сборник 1996: Н и к о д и м (Руснак), митрополит. Сборник служб и акафистов. Харьков, 1996.
 Сборник 1999: Н и к о д и м (Руснак), митрополит. Сборник служб и акафистов. 2-ро допъл. изд. Харьков, 1999.
 Liturgicon 1970: Liturgicon. Libro de las santas liturgias de san Juan Crisostomo, san Basilio el Grande y san Gregorio el Dialogo. Buenos Aires, 1970.

THE METROPOLITE OF KHARKOV NIKODIM AS AN AUTHOR OF OFFICES

Aleksander Naumow (Kraków–Venice)

The paper presents the hymnic works composed by one of the most famous hierarchs of the Ukrainian Church under the Patriarchate of Moscow, Nikodim (Rusnak), the Metropolite of Kharkov and Bogodukhov. The author outlines the Metropolite's works in Church-Slavonic language and analyzes the offices, including the Festal Vespers, the Matins and the Divine Liturgy. The most important among them are the services for St. Paisij Velichkovski, St. Peter (Mohyla), St. Siluan the Athonite and for the New Martyrs (the victims of the Soviet repressions in his Diocese).

²⁵ 3-а стихира на „хвалитех“ [CO].